

MARCIN MAJEWSKI
ORCID 0000-0002-4362-4812
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Kłopoty z klasyfikacją czasownika w biblijnej hebrajszczyźnie

SŁOWA KLUCZOWE: język hebrajski biblijny, system czasownikowy,
czasownik w języku hebrajskim, QATAL, YIQTOL

KEYWORDS: biblical Hebrew language, verbal system, verb in Hebrew,
QATAL, YIQTOL

Wprowadzenie

Język jest systemem, który używa skończonych środków do wyrażenia nieskończonych myśli. Z tego względu poszczególne aspekty języka zaspokajają przeróżne funkcje. W języku hebrajskim klasycznym, języku Biblii Starego Testamentu, największa wielofunkcyjność dotyczy systemu czasownikowego. Hebrajski sporadycznie używa zdań nominalnych, bezczasownikowych, jednak zasadniczą rolę w predykcji, w orzekaniu pełnią różne rdzenie i formy czasownikowe.

Hebrajski biblijny jest językiem martwym. Nie można skonsultować się z native speakerem. Do tego językoznawcy ograniczeni są w swych badaniach do korpusu kilkudziesięciu tekstów zawartych w Biblii, uzupełnionego bardzo skąpym zbiorem inskrypcji pozabiblijnych. Dodatkowym znaczącym problemem w gramatycznych studiach klasycznego hebrajskiego jest to, że język Biblii nie jest jednością. Korpus hebrajszczyzny biblijnej składa się z pism datowanych na różne okresy, co stawia określone przeszkody w ich językowym badaniu. To, co dziś przedstawia się jako jedna książka – Pismo Święte – jest w rzeczywistości małą biblioteką pism pochodzących z zasadniczo różnych okresów, obszarów i środowisk społecznych. Co więcej, poszczególne księgi Biblii są nie bardziej jednorodne niż zbiór jako całość. Bibliści wskazują na różne

warstwy literackie i długi okres redakcji także w ramach pojedynczych ksiąg¹.

Po stronie pozytywów możemy powiedzieć, że biblijny hebrajski jest językiem i jako taki może być i jest badany tymi samymi metodami, co inne ludzkie języki. Różnorodność językowa tekstów Biblii jest wyzwaniem, ale *de facto* żaden korpus językowy nie występuje w formie homogenicznej, nieróżnorodnej. W miarę homogeniczny zbiór biblijnej literatury – także pod kątem diachronicznych badań języka hebrajskiego – zawiera się w klasycznej hebrajskiej prozie, czyli z grubsza odpowiada tekstom od Księgi Rodzaju do Drugiej Królewskiej². Ten korpus stanowi najczęściej punkt wyjścia w badaniach hebrajskiej gramatyki.

1. Czasownik hebrajski

Niewiele tematów w badaniu gramatyki hebrajskiego biblijnego cieszy się takim zainteresowaniem i otrzymało tyle uwagi co system czasownikowy. Generalnie czasownik w porównaniu z pozostałymi częściami mowy ma najbardziej skomplikowaną odmianę; jest tak nie tylko w języku hebrajskim. Pojawiają się formy osobowe i nieosobowe, w odmianie oprócz kategorii gramatycznych osoby, liczby i rodzaju występuje aspekt, tryb oraz czas.

Starożytny język hebrajski posiada dwie podstawowe odmiany czasownika: QATAL (koniugacja przyrostkowa; tradyc. *perfectum*) i JIQTOL (koniugacja przedrostkowa; tradyc. *imperfectum*). Pierwszą charakteryzują przyrostki, drugą przedrostki. Do tego dochodzą tzw. koniugacje pochodne (hebr. בניינים *binjanim*), wskazujące rodzaj czynności (prosta, intensywna, sprawcza) oraz jej formę aktywną, pasywną bądź zwrotną.

Czasownik hebrajski posiada rdzeń wskazujący na czynność oraz przedrostki, przyrostki i określony układ samogłosek wskazujące na podmiot (osobę, liczbę, rodzaj), aspekt/czas czasownika, rodzaj akcji/koniugacji (*binjanim*) oraz tryb i/lub modalność. Weźmy na przykład formę וַיִּמְרֹר *wajjomeru*. Poprzedza ją przedrostek *waw* (ו), który oprócz funkcji koniunkcyjnej (spójnika) wskazuje na sposób relacji między poszczególnymi

¹ Dla przykładu Księga Izajasza to zgodnie z *opinio communis* badaczy przynajmniej trzy zbiory tekstów z różnych okresów: tzw. Proto-Izajasz (zasadniczo Iz 1-39) z okresu przed wygnaniem babilońskim, Deutero-Izajasz (Iz 40-55) z okresu końca wygnania oraz Trito-Izajasza (Iz 56-66) z okresu po wygnaniu.

² Są to księgi Rodzaju, Wyjścia, Kapłańska, Liczb, Powtórzonego Prawa Jozuego, Sędziów, Pierwsza i Druga Samuel oraz Pierwsza i Druga Królewska.

czasownikami w zdaniu (może być tłumaczony jako „i”, „a”, „ale”, „lecz”, „jeśli”, „gdy”, „wtedy”, „wówczas”, „następnie” itd.). Czasownik *wajjomeru* to forma czasownika אָמַר *amar* („mówić”) w *imperfectum* z *waw* konsekwentnym (zob. niżej), koniugacja podstawowa *qal*, 3 os. l.mn. wspólna, tryb oznajmujący, w związku z czym oznacza „i powiedzieli”.

Największa różnica w postrzeganiu czasownika pomiędzy światem semickim a rodziną języków indo-europejskich dotyczy, jak się wydaje, określenia czasu czasownika. Często powtarzane twierdzenie mówi, że hebrajski czasownik nie posiada funkcji *czasu* wyrażanego w trzech podstawowych kategoriach czasowych (przeszły, teraźniejszy, przyszły), że nie wyraża znaczenia czasu (Fensham 1978: 18; Niccacci 1990: 194-196), za to posiada funkcję *aspektu*: dokonany (*perfectum* czyli QATAL) i niedokonany (*imperfectum* czyli JIQTOL). Choć to twierdzenie w ostatnich latach zostało poddane krytyce i różnym pogłębionym studiom, wyraża ono podstawowe spostrzeżenie, że hebrajska koncepcja czasu wyraźnie różni się od tej obecnej we współczesnych językach europejskich i że tę różnicę dostrzega się w językowej i semantycznej strukturze klasycznego hebrajskiego.

2. Właściwe zdefiniowanie koniugacji QATAL i JIQTOL

Sposób, w jaki hebrajski czasownik podejmuje perspektywę czasu, jest od dekad jednym z szeroko badanych i dyskutowanych zagadnień hebrajszczyzny biblijnej. Podczas gdy hebrajski misznaicki i późniejsze fazy języka wykazują dość prosty system oparty na czasie przeszłym, teraźniejszym i przyszłym, system w biblijnym hebrajskim jest bardziej złożony. Tu forma QATAL i JIQTOL czasownika może być użyta w odniesieniu do dowolnego z czasów. To pierwszy z problemów i jedno z kluczowych zagadnień właściwego ujęcia systemu czasownikowego w biblijnym hebrajskim.

I tak, forma JIQTOL, czasem zwana *imperfectum*, formą niedokonaną czy czasem przyszłym, może *de facto* wyrażać czas przyszły i teraźniejszy, ale także przeszły oraz formy indykatywne oraz modalne czasownika. Podobnie forma QATAL, zwana w gramatykach *perfectum*, formą dokonaną bądź czasem przeszłym, może wyrażać wszystkie trzy czasy podstawowe. Każda z nich może być – i jest – tłumaczona jako czas przeszły dokonany (*aoristum*), przeszły ciągły (kontynuowany do teraźniejszości) (*perfectum*), przeszły niedokonany, opisowy (*imperfectum*), teraźniejszy (*praesens*), przyszły (*futurum*), rozkazujący (*imperativus, cohortativus, jussivus*) lub w znaczeniu modalnym, wskazującym na sposób

(*modus*) zachodzenia zjawiska, a QATAL dodatkowo jako czas zaprzeczony (*plusquamperfectum*).

Zgodnie z przyjętym kanonem hebrajskich pism biblijnych, formy QATAL występują w tekście hebrajskim 13 874 razy, zaś formy JIQTOL 14 299 razy, rozkładają się więc niemal po równo. Aby uwypuklić problem z ich opisaniem i rozróżnieniem, przyjrzyjmy się statystycznemu rozłożeniu znaczeń czasownika w QATAL i JIQTOL opracowanemu dla angielskiego przekładu *Revised Standard Version* (RSV) (za: McFall 1982: 186-187).

QATAL jest tu tłumaczony jako: JIQTOL jest tu tłumaczony jako:

a. Past = 10 830	a. Past = 774
b. Present = 2454	b. Present = 3376
c. Future = 255	c. Future = 5451
d. Non-past Modal = 56	d. Non-past Modal = 1 200
e. Past Modal = 115	e. Past Modal = 423
f. Imperative = 17	f. Imperative = 2133
g. Jussive/Cohortative = 38	g. Jussive/Cohortative = 789
h. Non-verbal = 109	h. Non-verbal = 153

Forma QATAL w większości przypadków odpowiada naszemu czasowi przeszłemu i w języku angielskim jest najczęściej tłumaczona jako czas przeszły (78%) lub teraźniejszy (18%), choć może też wyrażać czas przyszły (2,4%). Forma JIQTOL jest jeszcze bardziej zróżnicowana: w przekładzie *Revised Standard Version* tłumaczona jest jako czas przyszły (38%), teraźniejszy (24%), tryb rozkazujący (20%) i modalny (11%), ale też nierzadko jako czas przeszły (8%). Spostrzeżenia te podważają tradycyjny podział i nomenklaturę utożsamiającą QATAL i JIQTOL odpowiednio z czasem przeszłym i przyszłym czy *perfectum* i *imperfectum*. Stąd dziś niektórzy badacze odchodzą od łacińskich, obcych hebrajskiemu szyldów, zastępując je z braku lepszego oznaczenia szyldem opisowym: QATAL to forma z przyrostkiem, forma sufigowana, a JIQTOL to forma z przedrostkiem, forma prefigowana (Waltke, O'Connor 1990: passim).

Obie koniugacje reprezentują raczej perspektywę na sytuację czy akcję niż jej czas. Koniugacja przedrostkowa przeważnie reprezentuje akcję, która jest niedokończona, trwająca lub mająca się wydarzyć, a także powtarzalna czy stała/habitualna. Koniugacja przyrostkowa reprezentuje często akcję dokończoną, jednorazową, pełną (śledzoną od początku do końca). Obie perspektywy oddają pozycję czasownika wobec początku, trwania czy końca czynności, dlatego czasem zwane są aspektami czasownika (Bowling

1997: 48-69). Pomocną wydaje się tu metafora lornetki: o ile QATAL opisuje czynność widzianą z daleka, czyli jej początek, trwanie i koniec, o tyle JIQTOL przygląda się czynności przez lornetkę, wskazując na jej fragment bez rozstrzygnięcia czy się zaczęła i czy się skończyła. Zarówno QATAL, jak i JIQTOL nie są równoznaczne z *imperfectum* czy *perfectum*, obejmując czasownikiem część lub całość procesu, ale bez definiowania trwania lub końca czynności.

To zagadnienie komplikują dodatkowo przykłady biblijne, gdzie w dwóch podobnych czy wręcz identycznych zdaniach (!) raz użyto koniugacji przedrostkowej, zaś drugi raz przyrostkowej. Oto autor Księgi Ezechiela przytacza znane biblijne przysłowie w następującej formie:

(JIQTOL) אבות יאכלו בסר ושני הבנים תקהינה (JIQTOL)
Ojcowie jedli cierpkie jagody, a zęby ścierpły synom (Ez 18,2)³.

Tymczasem autor Księgi Jeremiasza to samo przysłowie zapisuje w alternatywnej formie czasownikowej:

אבות יאכלו בסר ושני בנים תקהינה (QATAL)
Ojcowie jedli cierpkie jagody, a zęby ścierpły synom (Jer 31,29).

Przykład ten pokazuje, że nawet tak utarte schematy słowne, jak przysłowia, świadczą o płynnym podejściu do obu przeciwstawianych w gramatykach i podręcznikach form czasownika. Podobną sytuację dostrzeżemy zestawiając Rdz 42,7 i Joz 9,8, gdzie to samo pytanie „Skąd przyszliście” pojawia się w konkurencyjnych formach czasownika:

ויאמר אלהם מאין באתם. ויאמרו מארץ כנען (QATAL)
Rzekł do nich: Skąd przyszliście? Odpowiedzieli: Z ziemi kananejskiej...
 (Rdz 42,7).

ויאמר אלהם מי אתם ומאין תבאו. ויאמרו מארץ רחוקה מאד (JIQTOL)
Rzekł do nich: Kim jesteście i skąd przyszliście? Odpowiedzieli: Z ziemi bardzo dalekiej... (Joz 9,8).

W obu przykładach formy QATAL i JIQTOL wydają się wymienne, są semantycznie tożsame. Takie dane sprawiają, że trudne czy wręcz niemożliwe wydaje się znalezienie klarownego semantycznego klucza dla form QATAL i JIQTOL. Pierwszy wniosek jest więc taki, że nieuzasadnione jest jakiegokolwiek kontrastujące, jednoznaczne rozróżnienie czynione pomiędzy nimi.

³ Podaję przekład własny cytatów z Biblii hebrajskiej, chyba że zaznaczono inaczej.

3. Formy WEQATAL i WAJJIQTOL

To dopiero początek kłopotów z poprawną klasyfikacją systemu czasownika w klasycznym hebrajskim. Kolejny problem polega na tym, że obie formy podstawowe, QATAL i JIQTOL, mogą być poprzedzone spójnikiem $\text{! } w^e$, który komplikuje sytuację, powodując radykalne zmiany semantyczne. Tradycyjnie sytuację tę przedstawia się w ten sposób, że spójnik w^e , dołączając do czasownika, zmienia jego znaczenie semantyczne na przeciwne:

$w^e + \text{QATAL} = \text{WE-QATAL}$ (ale w znaczeniu semantycznym JIQTOL)
 $w^e + \text{JIQTOL} = \text{WAJ-JIQTOL}$ (ale w znaczeniu semantycznym QATAL)

Pomijając fonologiczną różnicę dołączającego się spójnika *waw* (w jednym przypadku w^e , w drugim *wa* + podwojenie spółgłoski), nowe formy wydają się być po prostu czasownikiem z koniunkcją. Tymczasem, semantycznie (znaczeniowo) WEQATAL często uzgadnia się z JIQTOL, zaś WAJJIQTOL jest znacznie bliższe QATAL niż JIQTOL. Stąd dołączające się w^e zaczęto określać w opracowaniach jako *waw* inwersyjne czy *waw* zwrotne (*waw inversivum*) – czyli takie, które zmienia znaczenie/czas QATAL na JIQTOL, a formy JIQTOL na QATAL.

Zatem o ile JIQTOL służy głównie wyrażeniu czasu przyszłego i czynności niedokonanych, to WAJJIQTOL służy narracji o czynach dokonanych w przeszłości (przez co utożsamia się semantycznie z QATAL) (van der Merwe 1997: 1-20). Formy z *waw* są ogólnie postrzegane jako zmieniające wartości, jakie normalnie mają „czasy” (Lambdin 2011: 196). Semantyczną tożsamość obu różnych form (QATAL \approx WAJJIQTOL, a JIQTOL \approx WEQATAL) ilustrują poniższe paralelne fragmenty biblijne, jak 2Krl 20,12 w zestawieniu z Iz 39,1:

בעת ההיא שלח בראדך בלאדן בן בלאדן מלך בבל ספרים
 ומנחה אל חזקיהו כי שמע כי חלה חזקיהו (2Krl 20,12: QATAL)
 בעת ההוא שלח מרדך בלאדן בן בלאדן מלך בבל ספרים
 ומנחה אל חזקיהו וישמע כי חלה ויחזק (Iz 39,1: WAJJIQTOL)

W owym czasie Merodak-Baladan, syn Baladana, króla babilońskiego, wysłał przez postów listy i dar do Ezechiasza, bo dowiedział się, że był chory i wyzdrowiał.

Wstawka historyczna w Księdze Izajasza (rozdziały Iz 36-39) bazuje na *Vorlage* (źródle) w postaci Drugiej Księgi Królewskiej. Autor Iz 39 używa jednak WAJJIQTOL zamiast QATAL do wyrażenia tej samej czynności w przeszłości. Podobną tożsamość form zauważymy, gdy zestawimy inne przepisane zdania, jak 2 Krl 18,36 oraz Iz 36,21.

4. WEQATAL i WAJJIQTOL jako dodatkowe formy czasownika

To tradycyjne ujęcie *waw* jako „odwracającego czas” (Deiana, Spreafico 2006: 63; Lambdin 2011: 196-197) zakłada, że WEQATAL i WAJJIQTOL powstały jako normalne formy QATAL i JIQTOL, do których dołącza spójnik *waw*. Tymczasem nowsze badania pokazują, że nie jest to takie proste. Za formami WEQATAL i WAJJIQTOL nie koniecznie kryją się formy podstawowe QATAL i JIQTOL. Wskazują na to analizy przesunięć akcentów i zmian samogłoskowych badanych w kontekście gramatyki komparatystycznej i gramatyki porównawczej języków semickich. Formy WEQATAL i WAJJIQTOL nie są prostymi formami QATAL i JIQTOL ze spójnikiem *waw*, ale przypominają dawne formy protosemickie. Podobieństwo między JIQTOL a WAJJIQTOL jest wyraźne, ale sztuczne. Forma WAJJIQTOL nie pochodzi od regularnej formy JIQTOL, często jest bowiem skróconą formą koniugacji przedrostkowej. Rozróżnienie morfologiczne jest zasadniczo takie samo jak pomiędzy JIQTOL i pochodzącą od niej formą *jussivus*. Innymi słowy do *waw* dołącza zwykle nie tyle regularna forma JIQTOL, ale skrócona forma *jusiwu*.

Choć morfologicznie podobne, WEQATAL i QATAL pełnią zasadniczo inne funkcje w zdaniu. Gdy QATAL zasadniczo dotyczy czynności i procesów zakończonych przed tzw. *speech time* (czasem wypowiedzi) – czyli najczęściej przeszłości – to WEQATAL dotyczy zasadniczo czynności i procesów, które w momencie wypowiedzi jeszcze się nie zaczęły. Co więcej, gdy WEQATAL jest używany w kontekstach czasu przeszłego, ma funkcję czynności powtarzalnej, seryjnej – zupełnie nietypową dla QATAL (zob. poniżej) (Joosten 2012). To pokazuje, jak poprzednio, że WEQATAL nie jest prostą pochodną QATAL, nie jest po prostu QATAL z dołączonym *waw* inwersyjnym. W jaki sposób WEQATAL i QATAL ukształtowały się tak, aby wyrażać tak różne funkcje, trudno wyjaśnić. Zaproponowano wiele historycznych hipotez; być może funkcja modalna i niedokonana formy WEQATAL ewoluowała od użycia formy w zdaniach warunkowych.

To nowe ujęcie sugeruje, że mamy *de facto* nie dwie, ale cztery podstawowe formy czasownika: QATAL i JIQTOL oraz WEQATAL i WAJ-JIQTOL. Tworzą one w różnych zestawieniach i kombinacjach w zdaniu przeróżne możliwości składniowe, jednak ich szczegółowa analiza wykracza poza ramy tego artykułu.

5. WEQATAL i zwykłe *waw* + QATAL

Forma WEQATAL może być interpretowana w dwojaki sposób. Poprzedzające ją *waw* może mieć znaczenie inwersyjne, ale może być zwykłym spójnikiem, który nie wpływa na znaczenie semantyczne czasownika. Wówczas mamy do czynienia z dwiema identycznymi morfologicznie formami WEQATAL: z *waw* funkcyjnym (wpływającym na sam czasownik) i ze zwykłym *waw* koniunktywnym (niewpływającym na sam czasownik). W klasycznych gramatykach utożsamia się te formy, ich autorzy twierdzą, że ta sama forma czasownika spełnia dwie różne funkcje kontekstualne: raz jest to forma *perfectum* z *waw* funkcyjnym/inwersyjnym (WEQATAL), a raz *perfectum* z *waw* łączącym (*w^e* + QATAL). Jednak współcześnie pojawiają się głosy, że mamy raczej do czynienia z dwoma różnymi formami czasownika, które są morfologicznie nierozróżnialne (Longacre 1994, 50-98; Joosten 2012: 15-16). W tym nowym ujęciu nie mielibyśmy więc do czynienia z tą samą formą czasownikową wyrażającą tak radykalnie różne kontekstualne funkcje, ale z dwiema różnymi formami wyrażającymi właściwe im funkcje, jednak o identycznej budowie. To wyjaśnienie brzmi bardziej wiarygodnie niż przyjęcie, że od początku ta sama morfologicznie forma wyrażała zupełnie różne semantyczne wartości.

6. WEQATAL i *waw* iteratywne

Forma WEQATAL może być interpretowana jeszcze inaczej. Zwróćmy uwagę na zdanie z Wj 40,30n:

וַיִּשֶׂם אֶת הַכִּיֹּר בֵּין אֹהֶל מוֹעֵד וּבֵין הַמִּזְבֵּחַ וַיִּתֵּן שֹׁמֵה מִים לְרַחֲצָה
וַיִּרְחֹצוּ מִמֶּנּוּ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וּבְנֵי אֶת יְדֵיהֶם וְאֶת רַגְלֵיהֶם

Ustawił także kadź między Namiotem Spotkania a ołtarzem i nalał w nią wody do mycia.

I obmywali w niej ręce i nogi Mojżesz i Aaron oraz jego synowie.

Autor w pierwszych dwóch czasownikach (podkreślonych) stosuje typową dla narracji o przeszłości formę WAYJIQTOL. Jednak dalej następuje zmiana czasownika na formę WEQATAL. Ta zmiana nie oznacza jednak zwrotu czasu z przeszłości na przyszłość czy aspektu z dokonanego na niedokonany, jak sugerowałaby teoria *waw* inwersyjnego/zwrotnego. Jest to zaznaczenie nowego rodzaju czynności, czynności seryjnej lub powtarzalnej (Joosten 2006: 136). Użycie formy WEQATAL po uprzednich formach WAYJIQTOL wskazuje na przejście od pojedynczych skończonych w czasie czynności (*ustawił, nalał*) do czynności powtarzalnej czy ciągłej (*i obmywali się* – w sensie: za każdym razem, gdy rozpoczynali kult w Przybytku). Podczas gdy czynność wstawienia kadzi do przybytku jest jednorazowa i skończona, czynność obmywania się w niej jest wielokrotna (także w przeszłości). Kapłani obmywali się i mieli omywać się przed każdym przystąpieniem do czynności kultycznych. Podobną sytuację obserwujemy w Rdz 29,3:

וּנְאֻסְפוּ שְׂמָה כָּל הָעֵדְרִים וּגְלָלוּ אֶת הָאֲבֵן מֵעַל פִּי הַבְּאֵר וְהִשְׁקוּ אֶת הַצֹּאן
וְהִשִּׁיבוּ אֶת הָאֲבֵן עַל פִּי הַבְּאֵר לְמִקְמָהּ

Gromadzono tu wszystkie stada i wtedy dopiero odsuwano kamień znad otworu studni, a po napojeniu owiec przesuwno go znów na dawne miejsce nad otwór studni.

Autor przez użycie formy WEQATAL w kontekście wcześniejszych form WAYJIQTOL wskazuje na czynność powtarzalną: *gromadzono wszystkie stada i wtedy odsuwano kamień...* lub *kiedy zbierały się tam wszystkie stada, wtedy odsuwano kamień...* Używanie formy WEQATAL do powtarzających się czynności w przeszłości jest sytuacją nie tak rzadką. W kontekście czasu przeszłego jest oznaką czynności wielokrotnej, *iteratywnej*. Stąd formę tę kilku badaczy określiło jako iteratywną (*waw iterativum*) (Bergsträsser 1929: 42 [§9g]; Joüon, Muraoka 1991: 402-403 [§119u-v]; Cook 2012: 191-194), formą z *waw* iteracyjnym lub iteratywnym, gdyż to funkcja *waw* dodanego do QATAL sprawia, że czynność nabiera charakteru habitualnego, zwyczajowego czy powtarzalnego. W zdaniu z 1 Sam 16,14 czytamy:

רוּחַ יְהוָה סָרָה מֵעַם שָׁאוּל וּבִעַתְתָּ רוּחַ רָעָה מֵאֵת יְהוָה

BT: *Saula natomiast opuścił duch Pański, a opętał go duch zły, zesłany przez Pana.*

BP: *Tymczasem duch PANA odstąpił od Saula, a opętał go zły duch, którego zesłał PAN.*

MM: *Saula natomiast opuścił duch Pański, a dręczył go duch zły, zesłany przez Pana.*

Podczas gdy prosta forma QATAL, czasownika סהר odnosi się do pojedynczego zdarzenia (*duch PANA opuścił Saula*), następująca po nim forma WEQATAL wskazuje na działanie habitualne, seryjne, takie, które powtarzało się (Joosten 2006: 137). Tym, czego doświadczał Saul, było nawracające złe samopoczucie psychiczne lub duchowe – potwierdza to dalsza część opowiadania: za każdym razem, gdy Dawid przychodził do króla i grał, Saul się uspokajał. Zatem czasownik בעת nie wskazuje na jednorazowość, ale wielokrotność, lepiej więc oddać go tak, by to znaczenie zachować, na przykład zamiast „opętał go”, „dręczył go”, jak przetłumaczyłem powyżej (MM). Podobna sytuacja pojawia się w Amos 4,7:

והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר

BT: *Spuściłem deszcz na jedno miasto, a w drugim mieście nie padało.*

BW: *Spuściłem deszcz na jedno miasto, a na drugie miasto go nie spuściłem.*

BPaul: *Zesłałem deszcz na jedno miasto, a w drugim mieście nie padało.*

BPozn: *Zesłałem deszcz na jedno miasto, a nie zesłałem go na drugie.*

MM: *Słałem deszcze na jedno miasto, lecz na inne nie.*

Tu znów tłumaczenia polskie nie uwzględniają wielokrotności formy czasownika z *waw* iteratywnym i tłumaczą Boże działanie jako czynność jednorazową. Tymczasem pojedynczy deszcz nie przyniesie plonów, nie użyźni ziemi – przeciwnie, pojedyncza ulewa może zniszczyć plony. Dopiero niewielkie, ale wielokrotne opady mogą nawilżyć i użyźnić ziemię. Gdyby WEQATAL tego zdania odczytać jako formę z *waw* inwersyjnym (zwrotnym), trzeba by zdanie tłumaczyć w czasie przyszłym – „spuszczę”, „będę zsyłał” – co byłoby sprzeczne z kontekstem. Tłumacze więc słusznie rozpoznają WEQATAL tego zdania jako formę przeszłą, ale nie oddają jej funkcji czynności wielokrotnej, powtarzalnej. Lepsze wydaje się tłumaczenie typu: „posyłałem deszcz” lub „słałem deszcze”.

W niektórych tekstach znaczenie powtarzalne WEQATAL jest wprost wypowiedziane przez przymiotnik „wiele razy” czy formułę typu „z roku na rok” itp. Tłumacze, którzy przywykli do rozpowszechnionej teorii *waw* inwersyjnego, z *waw* iteratywnym radzą sobie różnie, lepiej lub gorzej. Czasem tłumaczenie intuicyjne nie odbiega od znaczenia, jakie prawdopodobnie nadał zdaniu autor. Zobaczmy przykład z Wj 17,11:

והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל וכאשר יניח ידו וגבר עמלק

BT: *Jak długo Mojżesz trzymał ręce podniesione do góry, Izrael miał przewagę. Gdy zaś ręce opuszczał, miał przewagę Amalekita.*

BW: *Dopóki Mojżesz trzymał swoje ręce podniesione do góry, miał przewagę Izrael, a gdy opuszczał ręce, mieli przewagę Amalekici.*

MM: *Ileokroć Mojżesz podnosił rękę, Izraelici przeważali, a ileokroć spuścił rękę, mieli przewagę Amalekici.*

Tłumaczenia Biblii Tysiąclecia i Biblii Warszawskiej, choć nie uwzględniają powtarzalności czynności wynikającej ze zmiany z JIQTOL na WEQATAL, oddają poprawnie sens zdania. Ostatecznie jednak lepsze byłoby „ilekroć”, „ile razy”.

7. WEQATAL i JIQTOL

Jeszcze inny problem ilustrujący kłopoty z klasyfikacją czasownika hebrajskiego i dziś postrzegany odmiennie niż dawniej to rozróżnienie pomiędzy formami WEQATAL i JIQTOL. W klasycznych gramatykach i podręcznikach języka hebrajskiego biblijnego obie formy były traktowane wymiennie – bo skoro *waw* inwersyjne zmienia czas/aspekt QATAL na JIQTOL, to WE-QATAL staje się formą alternatywną JIQTOL. Rzeczywiście można wskazać w Biblii wiele przykładów, gdzie WEQATAL pełni rolę *imperfectum*, charakterystyczną dla JIQTOL. JIQTOL i WEQATAL często występują w tym samym kontekście (zob. na przykład Rdz 2,24). Jednak szczegółowa analiza ujawnia istotne różnice między WEQATAL i JIQTOL. Chodzi przede wszystkim o pozycję w zdaniu. Jeśli autor biblijny chce użyć formy *imperfectum* w pozycji początkowej zdania (protaza), to zastosuje formę WEQATAL, zaś we wszystkich innych pozycjach użyje JIQTOL. Wyjątki od tej reguły są rzadkie.

Czy pojawiają się też różnice semantyczne? Kiedy JIQTOL i WEQATAL występują obok siebie, trudno jest wykryć jakąkolwiek czasową, modalną lub aspektową różnicę między nimi. Jedyne wyróżnienie jest związane z porządkiem słów. Jest jednak, jak się wydaje, subtelna różnica znaczeniowa między obu formami: ich relacja do otaczającego kontekstu. Mające początkową pozycję w zdaniu WEQATAL jest zwykle formą sekwencyjną, podczas gdy będące w pozycji wewnętrznej w zdaniu JIQTOL często wskazuje na pewną nieciągłość w dyskursie. Różnica ta nie jest wyrażana przez formy słowne jako takie, lecz przez typ klauzuli, w której występują. W rzeczywistości znaczenia JIQTOL i WEQATAL potwierdzają, że tworzą jeden paradygmat (szerzej Joosten 2012: 261-307). Obie formy mają dokładnie takie same funkcje czasowo-aspektowo-modalne. Obie są używane jako wyrażenie modalności przyszłości, ogólnych prawd czy powtarzanych działań w teraźniejszości i przeszłości.

8. QATAL i WAJJIQTOL

Podobnie niejednoznaczna sytuacja jest z alternatywnymi formami: QATAL i WAJJIQTOL. Obie często towarzyszą sobie, pełniąc podobną funkcję czasową. To sprawia, że w gramatykach i podręcznikach obie są traktowane jako formy tożsame, różniące się jedynie syntaksą, pozycją w zdaniu: WAJJIQTOL przyjmuje zasadniczo pozycję inicjalną w zdaniu (protaza), QATAL pojawia się w pozycji nieinicjalnej (apodoza) i bez spójnika. Do tego gramatyki zauważają, że WAJJIQTOL pełni w zdaniu funkcję sekwencyjności (następstwa wydarzeń) i wskazuje pierwszy plan narracji, QATAL zaś wyraża niuanse nieciągłości i zdarzenia tła (Jenni 2013: 45-46).

Tymczasem obie formy pełnią również funkcje, które każą traktować je jako zasadniczo różne. WAJJIQTOL przypomina zasadniczo czas *preteritum* (szerzej Cook 2012: 256-268), QATAL jest beczasowym wyrażeniem uprzedniości lub funkcjonuje jako forma zaprzeszła (*plusquamperfectum*). Te zdania z inną funkcją QATAL niż WAJJIQTOL, których kontekst jest jednoznaczny, zazwyczaj nie powodują problemów u tłumaczy czy odbiorców. Zobaczmy przykłady:

(Rdz 5,24) ויתהלך חנוך את האלהים ואיננו כי לקח אתו אלהים

BT: *Żył więc Henoch w przyjaźni z Bogiem, a następnie znikł, bo zabrał go Bóg.*

MM: *Żył więc Henoch w przyjaźni z Bogiem, a następnie go nie było, gdyż zabrał był go Bóg.*

(Rdz 18,33) וילך יהוה כאשר כלה לדבר אל אברהם

BT: *Wtedy Pan, skończywszy rozmowę z Abrahamem, odszedł.*

MM: *Pan odszedł, gdyż skończył był rozmowę z Abrahamem.*

Jednak zdania takie jak w Lb 17,15 nie jest już tak jednoznaczne, przez co może być nieściśle przetłumaczone bądź zrozumiane:

וישב אהרן אל משה אל פתח אהל מועד והמגפה נעצרה

BT: *Potem wrócił Aaron do Mojżesza u wejścia do Namiotu Spotkania i ustała plaga.*

BPaul: *Następnie Aaron wrócił do Mojżesza przed wejście do Namiotu Spotkania. Nieszczęście minęło.*

BW: *Potem Aaron powrócił do Mojżesza do wejścia do Namiotu Zgromadzenia i plaga została powstrzymana.*

Nieściłość powyższych przekładów polega na tym, że zgodnie z jasnym kontekstem opowiadania plaga ustała wcześniej – gdy Aaron dokonał

obrzędu prześlania (zob. w. 12n). Tymczasem tłumacze mają problem z werselem piętnastym. Nie uwzględniając funkcji QATAL jako wyrażenia uprzedniości, sugerują, że plaga ustała po raz drugi (poprzednie ustanie plagi nie było skuteczne?), bądź dopiero po tym, gdy Aaron wrócił do Mojżesza. W tym przypadku użycie QATAL nie oznacza zwykłego czasu przeszłego, formy analogicznej do WAJJIQTOL, czyli następstwa czasu. W tego typu przypadkach obie formy pełnią inną funkcję w zdaniu. Są ze sobą sprzężone: bliskie wystąpienie formy WAJJIQTOL jest punktem referencyjnym dla uprzedniej czynności wskazanej przez QATAL.

Inna sytuacja, w której należy odróżnić obie formy, to wprowadzenie mowy bezpośredniej. Zobaczmy przykład z 2Sm 12,26-27:

וַיִּלְחֶם יוֹאָב בְּרַבַּת בְּנֵי עֲמֹן וַיִּלְכֹּד אֶת עִיר הַמְּלוּכָה
וַיִּשְׁלַח יוֹאָב מַלְאָכִים אֶל דָּוִד וַיֹּאמֶר נִלְחַמְתִּי בַרְבָּה גַם לְכַדְתִּי אֶת עִיר הַמַּיִם
Joab walczył w ammonickim Rabba i zdobył stolicę królestwa. (26) Wysyłając posłów do Dawida, doniósł: Walczyłem w Rabba i zdobyłem już Miasto Wód. (27)

Na pierwszy rzut oka formy QATAL i WAJJIQTOL są tu wymienne: autor referując czyn Joaba stosuje formy WAJJIQTOL, zaś w drugim zdaniu te same czynności przedstawia w QATAL. Ale tak nie jest. Przykład pokazuje, że obie pełnią różne funkcje w zdaniu. Gdy WAJJIQTOL jest zasadniczo formą narratywną, QATAL służy jako raport, wprowadza mowę bezpośrednią. WAJJIQTOL to forma, która opowiada, prowadzi narrację o przeszłości, punkt ciężkości położony jest na wydarzenie w przeszłości⁴. W raporcie natomiast wyrażanym w QATAL punkt ciężkości położony jest na terażniejszość, skutek działania dla terażniejszości. WAJJIQTOL umieszcza wydarzenie w dalszej bądź bliższej przeszłości, QATAL łączy je z czasem mówiącego. Podobnie jest w innych miejscach ksiąg Samuela i Królewskich.

Wniosek z tych spostrzeżeń każe zrewidować mylące uproszczenie, jakoby w języku hebrajskim istniały tylko dwie podstawowe formy czasownika (QATAL i JIQTOL), ewentualnie uzupełnione o formy ze spójnikiem odwracającym czas/aspect (*waw* inwersyjne). System hebrajskiego czasownika jest znacznie bardziej złożony.

⁴ Forma WAJJIQTOL służy głównie w narracji, opowiada główne wydarzenia z historii w porządku następstwa. To, co dzieje się w WAJJIQTOL, nie polega na tym, że spójnik *waw* zamienia *imperfectum* w *preteritum* (czy jak często się pisze i wyraża: zmienia czas przyszły na czas przeszły). Przeciwnie, starożytna prefiksowana forma *preteritum* zachowała się w dobrze zdefiniowanym środowisku syntaktycznym. Zaproponowano zatem nowe określenie dla spójnika *waw*: *waw conservative* – *waw* konserwatywny (zachowujący).

9. JIQTOL i WEQATAL, a *jussivus*

Kolejny problem z klasyfikacją czasownika w biblijnym hebrajskim to niejednoznaczność w odróżnieniu form indykatywnych i modalnych. Podział na funkcję indykatywną i modalną czasownika hebrajskiego jest bardzo nieostry i póki co brak teorii, która satysfakcjonująco opisywałaby i uzasadniałaby wszystkie niuanse. Formy JIQTOL i *jussivus* są zazwyczaj homogeniczne, wyglądają identycznie. Można też ująć ten problem z drugiej strony: forma JIQTOL pełni zazwyczaj zarówno funkcję indykatywną, jak i modalną. Dla przykładu תִּמְצֹא to 3 os., r.ż., l. poj. czasownika מָצָא (*znaleźć*), która może oznaczać: *znajdzie* lub *niech znajdzie* lub *oby znalazła* lub *chce znaleźć* itp. To sytuacja najczęstsza: gdy obie formy są morfologicznie nierozróżnialne. W Psalmie 21, wersecie 9 czytamy:

תִּמְצֹא יָדְךָ לְכָל אִיבֵיךָ יְמִינְךָ תִּמְצֹא שְׂנְאֵיךָ

BT: *Niech znajdzie* Twa ręka wszystkich Twoich wrogów; *niech znajdzie* Twa prawica tych, co nienawidzą Ciebie.

BW: *Ręka twoja dosięgnie* wszystkich nieprzyjaciół twoich, *Prawica twoja dosięgnie* tych, którzy cię nienawidzą.

Forma תִּמְצֹא najczęściej w Biblii jest zwykłym JIQTOL, tu jednak przybiera znaczenie *jussiwu* (ze względu na pozycję w zdaniu, o czym poniżej). Tak właśnie interpretuje ją tłumacz Biblii Tysiąclecia. Jednak tłumacz Biblii Warszawskiej (podobnie Biblii Gdańskiej oraz Warszawsko-Praskiej) widzi tu zwykle *imperfectum*. Takich dylematów, widocznych w bardzo różnych przekładach, mają tłumacze Biblii wiele. Rzadko pisze się o przesłankach, które pomagają wstępnie rozróżnić obie sytuacje, przynajmniej jeśli chodzi o klasyczną hebrajską prozę. Głównym wskaźnikiem jest tu składnia: forma pojawiająca się na pierwszej pozycji zdania (protaza) będzie zwykle *jussiwem* (są wyjątki), zaś forma pojawiająca się na drugiej pozycji zdania będzie zawsze *imperfectum* (JIQTOL) (szerzej z przykładami Niccacci 1987: 7-19; Joosten 2012: 11-12). Koniugacja prefigowana zwykle ma tendencję do zajmowania nie-pierwszej pozycji w zdaniu, tu ta tendencja staje się normą.

Mimo ich formalnego, zewnętrznego podobieństwa/identyczności formy te są różne. Obie były najprawdopodobniej rozróżnialne morfologicznie w proto-hebrajskim (Notarius 2015: 237-259), jednak w klasycznej hebrajszczyźnie stały się w wielu sytuacjach morfologicznie identyczne. Tym niemniej nadal można odróżnić ich funkcję semantyczną, zwracając uwagę na składnię. *Jussivus* zwykle zajmuje inicjalną pozycję w zdaniu.

Z kolei, nawet gdy forma JIQTOL jest morfologicznie rozróżnialna od jussiwu – *jussivus* przyjmuje czasem tzw. krótką formę czasownika – może przybierać jego znaczenie. Porównajmy dwa zdania:

אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה

BT: *Nie podnoś swej ręki na chłopca i nie rób mu nic złego!* (Rdz 22,12)

ויום השביעי שבת ליהוה אלהיך לא תעשה כל מלאכה

BT: *Dzień siódmy jest szabatem ku czci Pana, Boga twego. Nie wykonuj w dniu tym żadnej pracy* (Wj 20,10).

W zdaniu z Księgi Rodzaju mamy formę *jussivus*, tak w budowie morfologicznej, jak i w znaczeniu. Tymczasem w tekście Dekalogu z Księgi Wyjścia – ze swej natury tekście jurydycznym, nakazowym – użyto zwykłej formy JIQTOL, jednak w znaczeniu rozkazu, jussiwu. I to w sytuacji, gdy czasownik השע ma dobrze ustaloną formę rozkazu skierowanego do 3 osoby. Innymi słowy, nawet gdy czasownik posiada alternatywną formę modalną, dalej forma indykatywna może przybrać jej znaczenie.

Gdy wrócimy do formy WEQATAL (zob. wyżej), okaże się, że nie tylko w systemie indykatywnym jej semantyczny status jest niejasny. Ona także może przybierać znaczenie modalne, często występując w połączeniu z *jussivus*, *imperativus* czy *cohortativus*, kontynuując ich sens modalny (jak w Rut 2,7: *cohortativus* + *weqatal* w znaczeniu kohortatiwu). Hebrajski system czasownikowy Biblii nie wypracował jednoznacznych wskaźników odróżniających formy indykatywne i modalne.

Podsumowanie

To zaledwie wycinek współczesnych dyskusji o systemie czasownikowym w języku hebrajskim. Nie wspomniałem o innych formach, a przede wszystkim skomplikowanych relacjach, jakie tworzą różne formy czasownika w sekwencjach zdaniowych.

Osobliwością systemu czasownikowego hebrajszczyzny biblijnej jest to, że formy pełniące różne funkcje mają podobną lub nawet identyczną morfologię. I odwrotnie: formy morfologicznie różne pełnią te same funkcje. Choć szczegółowe badanie składni i kontekstu przy uwzględnieniu danych gramatyki komparatystycznej i historycznej języków semickich pomagają niektóre z nich odróżniać, to ciągle pozostaje spory margines dwuznaczności wynikających z natury hebrajskiego systemu czasownikowego. Dyskusja na temat systemu czasownikowego biblijnej hebrajszczyzny może być

w dużej mierze zredukowana do różnych prób rozwiązania jednego z trzech zagadnień głównych: 1. funkcjonowanie form QATAL i JIQTOL (dokładne opisanie różnicy między nimi, co jest niezwykle trudne), 2. funkcjonowanie form z przedrostkiem *waw*: WEQATAL i WAYJIQTOL (jakie jest pochodzenie i znaczenie form konsekutywnych) oraz 3. rozróżnienie form indykatywnych od modalnych.

Badania nad hebrajskim systemem czasownikowym nie zawsze są uwzględniane w tradycji polskiego przekładu biblijnego. Bywa nierzadko, że tłumacze funkcjonują w ramach teorii czasownika hebrajskiego pochodzących z końca XIX wieku: *perfectum/imperfectum*, aspekt, rozróżnianie spójnika *waw* tylko spośród *conjunctivum* (hebr. *waw hibbur*) i *inversivum* (hebr. *waw hippuk*); traktowanie *waw* inwersyjnego jako proste odwrócenie koniugacji podstawowych, pisanie o czasownikach czy czasach „odwróconych”, traktowanie QATAL i JIQTOL jako czasów absolutnych, błędna supozycja, że hebrajski system czasownikowy jest binarny i redukcja hebrajskich form do jednej opozycji itd.

LITERATURA

- Bergsträsser G., 1929, *Hebräische Grammatik*, t. 2, Leipzig.
- Bowling A.C., 1997, *Another brief overview of the Hebrew verb*, „Journal of Translation and Textlinguistics” 9, s. 48-69.
- Cook J.A., 2012, *Time and the Biblical Hebrew Verb. The Expression of Tense, Aspect, and Modality in Biblical Hebrew* (Linguistic Studies in Ancient West Semitic 7), Winona Lake.
- Deiana Giovanni, Spreafico Ambrogio, 2006, *Wprowadzenie do hebrajszczyzny biblijnej*, Warszawa.
- Fensham F.C., 1978, *The Use of the Suffix Conjugation and the Prefix Conjugation in a Few Old Hebrew Poems*, „The Journal of Northwest Semitic Languages” 6, s. 9-18.
- Jenni Ernst, 2013, *Lehrbuch der hebräischen Sprache des Alten Testaments*, wyd. 4, Basel.
- Joosten J., 2006, *The Disappearance of Iterative WEQATAL in the Biblical Hebrew Verbal System*, [w:] *Biblical Hebrew in Its Northwest Semitic Setting. Typological and Historical Perspectives*, red. S.E. Fassberg, A. Hurvitz, Jerusalem-Winona Lake, s. 135-147.
- Joosten J., 2012, *The Verbal System of Biblical Hebrew. A New Synthesis Elaborated on the Basis of Classical Prose* (Jerusalem Biblical Studies 10), Jerusalem.

- Joüion P., Muraoka T., 1991, *A Grammar of Biblical Hebrew* (Subsidia Biblica 14), Roma.
- Lambdin Thomas, 2011, *Wprowadzenie do hebrajskiego biblijnego*, Lublin.
- Longacre R.E., 1994, *Weqatal forms in Biblical Hebrew prose*, [w:] *Biblical Hebrew and Discourse Linguistics*, red. R.D. Bergen, Dallas, s. 50-98.
- McFall Leslie, 1982, *The Enigma of the Hebrew Verbal System*, Sheffield.
- Niccacci A., 1987, *A Neglected Point of Hebrew Syntax. Yiqtol and Position in the Sentence*, *Liber Annuus* 37, s. 7-19.
- Niccacci A., 1990, *The Syntax of the Verb in Classical Hebrew Prose*, Sheffield.
- Notarius T., 2015, *Narrative Tenses in Archaic Hebrew in the North-West Semitic Linguistic Context*, [w:] *Neue Beiträge zur Semitistik (Alter Orient und Altes Testament 425)*, red. V. Golinets i in., Münster, s. 237-259.
- Waltke B.K., O'Connor M., 1990, *An Introduction to Biblical Hebrew Syntax*, Winona Lake.
- van der Merwe C.H.J., 1997, *An Overview of Hebrew Narrative Syntax Research*, [w:] *Narrative Syntax and the Hebrew Bible*, red. E. Van Wolde, Leiden-New York, s. 1-20.

Problems with the classification of the verb in biblical Hebrew

Summary

This article presents the most important contemporary problems in the classification of the Hebrew verb in biblical prose. New research into the verbal system of biblical Hebrew has contributed to the remodelling of some of the grammatical schemes present in grammars and textbooks. These new perspectives on the Hebrew verb suggest that a new translation for some biblical texts of the Bible should be proposed. The article presents new theories and supplements them with sample translation proposals.

Kłopoty z klasyfikacją czasownika w biblijnej hebrajszczyźnie

Streszczenie

Artykuł prezentuje najważniejsze współczesne problemy w klasyfikacji czasownika biblijnej hebrajskiej prozy. Nowe badania nad systemem czasownikowym w biblijnym hebrajskim przyczyniły się do przemodelowania i redefinicji niektórych z utrwalonych w gramatykach i podręcznikach języka hebrajskiego schematów klasyfikacyjnych. Te nowe spojrzenia na czasownik hebrajski każą zaproponować nowe rozwiązania translatorskie niektórych tekstów Biblii. Artykuł przedstawia nowe teorie i uzupełnia je przykładowymi propozycjami alternatywnego tłumaczenia.